

Püha Viktor – Tallinna kaitse- pühak?

Anu Mänd

Tallinnas säilinud hilisgooti altariretaablite ikonograafiasse süvenedes ei ole kuidagi võimalik mööda vaadata asjaolust, et koguni kolmel neist on kujutatud hansalinnades suhteliselt vähe tuntud pühakut – Püha Viktorit.¹ Niguliste kiriku pealtaril võime Viktorit näha retaabli kõigis kolmes asendis: suletud tiibade korral välistiivale maalituna, avatud välistiibade korral kaheksat pilti Viktori legendist ning kõige pidulikuma asendi ehk avatud sisetiibade korral vasaku² tiiva ülemise skulptuuriderea kõige äärepoolsema figuurina (ill. 1–5). Pühavaimu kiriku pealtari kõige pidulikumas asendis näeme nikerdatud Viktori kuju altari vasakul tiival Püha Elisabethi kõrval (ill. 6). Kolmandaks on Viktorit kujutatud Mustpeade vennaskonna Maarja altaril, kus ta seisab kesktahvlil Neitsi Maarja vasakul käel (ill. 7). Kõik kolm retaablil on tellimustööd, mistõttu Püha Viktori esinemist neil ei saa kuidagi kunstniku eelistuseks pidada.

Kõik nimetatud altarid kuuluvad kahtlemata tähtsaimate hilisgooti kunstiteoste hulka mitte üksnes Eestis, vaid ka Läänemere- ja Põhjala kontekstis, ning neid on uuritud juba enam kui saja aasta jooksul. Kummaline on aga see, et peale üksikute erandite ei ole kellegi tekkinud küsimust, miks on neil kujutatud Püha Viktorit ja pealegi veel nii silmapaistval kohal. Enne kui asuda sellele küsi-

musele vastust otsima, tuleks anda lühiülevaade retaablite valmimisaja, -koha ja tellijate kohta.

Niguliste kiriku pealtari retaabel telliti Lübeckist Hermen Rode töökojast ning see valmis vahemikus 1478–1481.³ Kõige põhjalikumalt on selle kunstiteosega tegeelnud Saksa kunstiajaloolane Anja Rasche, kes kaitses 1994. aastal samateemalise magistr töö ja kel on Rode loomingust valmimas ka doktoritöö.⁴ Tüübilt on Niguliste retaabel predellale toetuv kahe tiivapaariga kappaltar. Eriti väärtuslikeks peetakse Rode enese tehtud altari tiivamaalinguid. Kuna altarit kaunistavad Tallinna Suurgildi ja Mustpeade vennaskonna vapid, siis arvatakse, et just need ühingud kuulusid koos Niguliste kiriku eestseisusega altari tellijate hulka ja mää-

1 Käesolev artikkel valmis Haridusministeeriumi poolt sihtfinantseeritava teema “Oma ja võõras: Eesti vanema kunsti identiteediprobleemid rahvusvaheliste kunstivoolude mõjusfääris” raames.

2 Siin ja järgnevalt on mõisteid vasak ja parem pool kasutatud heraldilises mõttes, s.t. altarist lähtuvalt. Seega altari vasak tiib tähendab vaataja positsioonilt paremat tiiba.

3 Oluline dokumentatsioon retaabli finantseerimise ja Tallinna jõudmise kohta on kokkuvõtlikult esitatud teoses: M. Lumiste, R. Kangroopool, Niguliste kirik. Tallinn: Kunst, 1990, lk. 38.

4 A. Rasche, Das Hochaltarretabel des Hermen Rode von 1481 in der Nikolaikirche in Reval/Tallinn. Magisterarbeit, Technische Universität Berlin, 1994 (siin ka põhjalik ülevaade historiograafiast, lk. 5–8). Rode altari kohta vt. ka Rasche artikleid: A. Rasche, Lübeck und Reval/Tallinn: zwei Altarretabel Hermen Rodes im Vergleich. – Die Stadt im europäischen Nordosten. Kulturbeziehungen von der Ausbreitung des Lübisches Rechts bis zur Aufklärung. Veröffentlichungen der Aue Stiftung 12. Hrsg. v. R. Schweitzer, W. Bastman-Bühner. Helsinki, Lübeck: Aue-Stiftung, 2001, lk. 499–525; A. Rasche, Werke des Lübecker Malers Hermen Rode im Ostseeraum. – Beiträge zur Kunstgeschichte Ostmitteleuropas. Tagungen zur Ostmitteleuropa-Forschung 13. Hrsg. v. H. Nogosseck, D. Popp. Marburg: Verlag Herder-Institut, 2001, lk. 126–136.

rasid seega kindlaks ka ikonograafilise programmi.

Pühavaimu kiriku pealtari retaabel pärineb teise kuulsa Lübecki meistri – Bernt Notke töökojast. Nii altariil leiduv tekst kui ka kirjalikud allikad ei jäta kahtlust, et teos valmis 1483. aastal. Nii nagu Niguliste retaabli puhul on siingi tegu Põhja-Saksa kultuuriruumile iseloomuliku kappaltariga, mille skulptuuridega kaunistatud keskosale lisandub kaks paari tiibu. Ka selle altariga on põhjalikumalt tegeldud väljaspool Eestit: viimati käsitles seda Kerstin Petermann oma 2000. aastal ilmunud Notke-teemalises monograafias.⁵ Altari tellimise taga seisis Tallinna raad, konkreetselt suhtlesid Notkega bürgermeister Diderik Hagenbeke ja rae liikmete hulgast valitud Pühavaimu kiriku eestseisjad.⁶

Erinevalt kahest eelnimetatud altarist pärineb Mustpeade vennaskonna Maarja altar Madalmaadelt, tõenäoliselt Bruggest, ning selle autoriks peetakse anonüümset maalikunstnikku – Püha Lucia legendi meistrit. Retaabel on tüübilt kahe tiivupaariga triptühon. Selle tellijaks ja pildiprogrammi kindlaksmäärajaks peetakse Tallinna Mustpeade vennaskonda.⁷ Siiski eksisteerib võimalus, et retaabel oli mustpeade ja Suurgildi liikmete ühine tellimustöö. Kolm aastat tagasi mustpeade altari kirjutades ei õnnestunud mul välja selgitada, millisele allikale tugines Gotthard von Hanseni ja Friedrich Amelungi väide, et 1495. aastal saabus läänest Lübecki kaudu Tallinna üks retaabel.⁸ Kummagi autori teos ei sisaldanud viidet ja Mustpeade vennaskonna arhiivis sellesisulist allikat ei ole. Hiljuti sattusin aga vastava lõigu peale hoopis Suurgildi arveraamatus, mis hõlmab aastaid 1425–1532. Tõsi, sissekanne ei pärine mitte 1495. aastast, vaid kaks aastat varasemast ajast.⁹ Arveraamatust selgub, et 1493. aastal lasi raehärra Gosschalk Rimmelinkrade “munkade juures” (s.t. dominiiklaste

Katariina kirikus) olevale altarile tuua uue “tahvli” (s.t. retaabli). Retaabel, mis saabus Lübecki kaudu läänest(?),¹⁰ oli mõeldud nii Suurgildi kui ka mustpeade jaoks. Selle transpordikulud olid 208 marka, millest gild maksis poole. Juhul kui arveraamatus mainitud retaabel on identne tänaseni säilinud Niguliste muuseumis eksponeeritava retaabliga, siis oleks meil lisaks tellijatele teada ka retaabli enam-vähem täpne valmistamisaeg: kuna arveraamatu sissekanne on tehtud 1493. aasta vastlate ajal, siis valmis teos tõenäoli-

5 K. Petermann, Bernt Notke: Arbeitsweise und Werkstattorganisation im späten Mittelalter. Berlin: Reimer, 2000, lk. 94–111. Vt. ka K. Petermann, Neue Ergebnisse zur Werkstattorganisation Bernt Notkes am Beispiel seiner Werke für Reval/Tallinn. – Die Stadt in europäischen Nordosten, lk. 369–402.

6 K. Petermann, Bernt Notke, lk. 95–96.

7 Viimati on retaablit käsitlenud käesolevate ridade autor: A. Mänd, Tallinna Mustpeade vennaskonna Maarja altari ja selle ikonograafiast / Über den Marienaltar der Revaler Schwarzenhäupter und seine Ikonographie. – Eesti kunstisidemed Madalmaadega 15.–17. sajandil. Püha Lucia legendi meistri Maarja altar 500 aastat Tallinnas. Konverents 25.–26. sept. 1995. / Die Kunstbeziehungen Estlands mit den Niederlanden in den 15.–17. Jahrhunderten. Der Marienaltar des Meisters der Lucialegende 500 Jahre in Tallinn. Konferenz am 25.–26. Sept. 1995. Toim. T. Abel, A. Mänd, R. Rast. Tallinn: Eesti Kunstimuuseum, 2000, lk. 219–238.

8 Samas, lk. 220–221.

9 *It. anno (14)93 do leyt her gosschalck remmlyncrade de neye taffel de to de moenken steyt vp dem altar van westen komen to der gylde vnd der swarten hoeffeden behoeff vnd de taffel steyt van lubek bet hijr der vracht 200 vnd 8 mr. kompt der gylde to betalen de helffte. Is wat de taffel van westen bet to lubek gekostet hegen nycht dyt gelt hebbe ik wt gegeuen.* (Tallinna Linnaarhiiv, f. 191, n. 2, s. 16, lk. 137, edaspidi TLA, tekst on kahjustatud ja kohati väga raskesti loetav.)

10 Väljend “läänest” kõlab 15. sajandi kontekstis väga kummaliselt. Kui gildid tellisid endale välismaalt mõne kunstiteose, siis panid nad oma arveraamatusse kirja enamasti ikka linna (nt. Brugge) või maa (nt. Flandria), kust ese telliti. Siiski ei oska ma väljendit “van westen” teistmoodi tõlkida kui “läänest”.

selt 1492./1493. aastal. Lisaks kinnitaks see, et altar asus dominiiklaste kirikus – varem on seda üksnes oletatud. Siiski ei saa me absoluutselt kindlad olla, et nimetatud arveraa-matu lõik just säilinud retaabli kohta käib.

Ent pöördugem tagasi Püha Viktori juurde. Kolmest nimetatud altarist on vaid ühe puhul võimalik kindlaks teha, millist Viktori-nimelist pühakut on mõeldud. (Selle teema juurde tuleme allpool veel tagasi.) Niguliste peaaltari kaheksal pilditahvilil on eksimatult kujutatud Marseille' Viktori legendi. Et Myra piiskopi Nikolause kujutamisele sellel altaril on kirjanduses alati palju rohkem tähelepanu osutatud kui Viktorile ja et Marseille' Viktor ei ole kaugeltki nii tuntud pühak kui Nikolaus, tasub lugejale neid pilditahvleid lähemalt tutvustada. Muide, just Viktori vähest tuntuust peab Rasche põhjuseks, miks kõik stseenid on varustatud alamsaksakeelsete selgitavate tekstidega.¹¹

Kaheksat pilti võib lugeda kahes erinevas järjekorras: kas ülemise rea neli pilti järjest ja siis alumise rea neli pilti järjest, s.t. sama põhimõtte järgi, nagu on reastatud ka Püha Nikolause legendi kujutavad stseenid. Või siis järjeksid kahele ülemise rea pildile nende all asuvad kaks pilti ja edasi läheks lugu välistiiva ülemise rea kahel ülemisel ja seejärel kahel alumisel pildil. Rasche pooldab teisenäimist, sest kui peksmis-stseenis on Viktor alasti, siis oleks tema arvates ebaloogiline, et ta vanglas jälle raudrüüs istuks – pigem peab peksmis-stseenile kohe järgnema pea maharaiumine veskis.¹² Mina pooldan siiski esimesena nimetatud süsteemi, sest sellises järjestuses on Viktori kannatusi loetletud pühaku legendides ja sellisena on tema passioonilugu kujutatud ka ühel 1530. aastal valminud Flandriast pärit retaablil.¹³

Vaatleme lühidalt Niguliste kiriku pealtaril kujutatud kaheksat stseeni Püha Viktori

legendist, edastades ka pilte saatvad alamsaksakeelsed tekstid (ill. 2–3).

Esimese pildi all on tekst: *Hir steyt sunte victor manck den krysten und lert se in dem gheloven des leyt en de keser angrypen.* (“Siin seisab Püha Viktor kristlaste seas ja õpetab neile usku, siis laseb keiser ta kinni võtta.”)

Vangistajate keskel seisev Viktor kannab sõdurpühakuna raudrüüd. Kristlasi on pildil kujutatud konservatiivsetes maani ulatuvates rõivastes. Neile vastanduvad keisri käsku täitvad sõdurid, kes on riietatud lühikesesse tihedalt keha ligi liibuvatesse keigarlikesse vammustesse ja sukkadesse. Eriti negatiivselt on kujutatud parempoolseimat sõdurit, kes seisab seljaga vaataja poole ja kelle nägu pole näha. Seljaga või pooleldi seljaga vaataja suunas olemine oli keskajal negatiivsete tegelaste kujutamisel üheks levi-nuimaks võtteks.¹⁴

Teine stseen: *Hir wert sunte victor ghebrocht vor den rychter und he lycht em an den kristen loven to verlatende.* (“Siin tuuakse Püha Viktor kohtuniku ette ja too käib peale, et ta ristiusust loobuks.”) Kohtunikku on nii selles kui ka teistes stseenides kujutatud samuti negatiivse tegelasena, mis eelkõige väljendub tema turbanilaadses, idamaises peakattes.¹⁵

11 A. Rasche, Lübeck und Reval/Tallinn, lk. 512.

12 A. Rasche, Das Hochaltarretabel des Hermen Rode..., lk. 12, 14–15.

13 Acta Sanctorum, Mensis Julii [edaspidi AASS Julii]. Antverpiae: Apud Jacobum du Moulin, 1727. Tomus V, lk. 135–136; Lexikon der christlichen Ikonographie [edaspidi LCI]. Hrsg. v. E. Kirschbaum. Rom: Herder, 1968–1976; Neudruck 1990, Bd. 8, lk. 557; J. J. Delaney, Pocket Dictionary of Saints. New York: Image Books, Doubleday, 1983, lk. 497.

14 R. Mellinkoff, Outcasts: Signs of Otherness in Northern European Art of the Late Middle Ages. Volume One: Texts. Berkeley: University of California Press, 1993, lk. 213–214.

15 Samas, lk. 59–61, 63, 68–69, 73–74.

Kolmas stseen: *Hir let de richter sunte victor myt repen und towen trecken langes de straten myt groten jamer.* (“Siin laseb kohtunik Püha Viktorit kõite ja nõõridega mööda tänavaid vedada suure hädaldamise saatel.”)

Neljas stseen: *Hir let de richter sunte victor hengen an enen schude ghalghen und wart gheslaghen myt kulen sere.* (“Siin laseb kohtunik Püha Viktori riputada võlla külge ja [teda – A. M.] pekstakse valusasti kaigastega.”)

On osutatud sellele, et kolm viimatinime- tatud episoodi Viktori kannatusloos sarnanevad Kristuse passioonile – see väljendub ka Niguliste altarimaalingute ikonograafias.¹⁶

Viies pilt: *Hir syt he in dem kerkener des quam xps myt synen engelen to em dat seghen de hodere und bekerden sick.* (“Siin istub ta vanglas. Siis tuleb Kristus koos inglitega tema juurde. Seda näevad valvurid ja pöörduvad [ristiusku – A. M.]”)

Sellel pildil näeme Viktorit istumas vangis, jalad jalapakkudes. Tagaplaanil seisavad kolm sõdurit-vangivalvurit, kes on tunnista- jaks Kristuse ja kahe ingli ilmumisele. Legendi põhjal teame, et neil valvuritel, kelle nimed olid Alexander, Felicianus ja Longinus, löödi ristiusku pöördumise eest pea maha, nii nagu see juhtus hiljem ka Viktori enda- daga.¹⁷

Kuues pilt: *Hir wert he ghebrocht vor den afgot des stotte he an den pyler myt dem vote do vyl de afgot ter erden.* (“Siin tuuakse ta ebajumala ette, siis lööb ta sammast jalaga [ja] siis kukub ebajumal maha.”)

Legendi järgi sunniti Viktorit kummarda- ma Jupiteri kuju.¹⁸ Niguliste altaril kujuta- tud ebajumalakuju sarnaneb aga pigem ku- radile. Samba otsast maha kukkuva ebaju- malakuju käes oleval lipul on poolkuu, mis veelgi võimendab tegelase negatiivsust.

Seitsmes stseen: *Hir wert sunte victor ghebrocht in ene molen und wart ghelecht under enen sten und wart ghekoppet.* (“Siin tuuak-

se Püha Viktor veskisse ja pannakse [ves- ki]kivi alla ja tal lüüakse pea maha.”) Pildi ülemises paremas nurgas hoiab ingel käes tekstilinti sõnadega: *vicisti victor beate vicisti* (“Sa võitsid, õnnis Viktor, sa võitsid”).

Legendi kohaselt asetati Viktor kahe ves- kikivi vahele, aga kuna need vastu ootusi tema surma ei põhjustanud, löödi tal pea ma- ha.¹⁹ Märtrisurm veskis on põhjuseks, miks Marseille’ Viktori atribuudiks kujunes ves- kikivi – kui pühak seisab üksinda, on teda võimalik ära tunda just jalge juures asuva veskikivi järgi.

Kaheksas stseen: *Hir werpen se synen ly- cham in dat mer und de engele brochten en to lande und wart erliken begraven.* (“Siin viskavad nad tema surnukeha merre ja ing- lid toovad ta maale ja [ta – A. M.] maetakse auväärsele viisil.”)

Sellel pildil on kujutatud koguni kahte stseeni: esiplaanil heidavad timukad Viktori keha jõkke, teisel kaldal aga on inglid selle juba veest välja õngitsenud. Kunstiajaloolas- te tähelepanu on korduvalt pälvinud ka pildi tagaplaanil olev Lübecki linna siluett, sest see on üks varasemaid selle linna kujutisi. Rode on oma kodulinna maalinud teistelegi oma teostele, mistõttu seda võib pidada, moodsat väljendit kasutades, isegi tema firmamär- giks.²⁰

Kui Püha Nikolause puhul ei teki mingit kahtlust, miks tema legendi on Niguliste pea- altaril kujutatud – tegemist on ju Niguliste kiriku kaitsepühakuga ning hansalinnades

¹⁶ A. Rasche, Das Hochaltarretabel des Hermen Rode..., lk. 16.

¹⁷ AASS Julii, Tomus V, lk. 135–136; LCI, Bd. 8, lk. 557; J. J. Delaney, Pocket Dictionary of Saints, lk. 497.

¹⁸ AASS Julii, Tomus V, lk. 136.

¹⁹ Samas. Vt. ka LCI, Bd. 8, lk. 557; J. J. Delaney, Pocket Dictionary of Saints, lk. 497.

²⁰ A. Rasche, Werke des Lübecker Malers..., lk. 129–130.

kõrgelt austatud kaupmeeste ja meresõitjate patrooniga –, siis Viktori puhul ei ole (vähe- malt esmapilgul) võimalik sellistele põhjus- tele osutada. Rasche oli esimene, kes oma magistritöös püüdis leida vastust küsimuse- le, miks Viktorit retaablil kujutatakse. Ta olet- tas, et Viktor võis olla Suurgildi kaitsepü- hak.²¹ Mingeid tõendeid tal selle oletuse põh- jendamiseks küll esitada polnud. Seda, et Viktor võis olla Suurgildi kaitsepühak, pak- kus Rasche eeskujul välja ka Petermann, kes käsitles Pühavaimu altarit.²² Ühtlasi on ta veendunud, et Pühavaimu altari on samuti kujutatud just Marseille' Viktorit. Mõningal määral on Viktori kultuse kohta Tallinnas esitanud näiteid ka käesolevate ridade autor, jõudes tõdemuseni, et seda pühakut austasid ühtviisi kõrgelt nii Suurgild kui ka Mustpea- de vennaskond.²³

Et leida vastust küsimusele, miks on Vik- torit kujutatud kolmel Tallinna altariretaablil ja miks on talle Niguliste peaaltari tiivamaa- lingutel antud sama kaalukas koht kui Niko- lausele, on vajalik pikemalt peatuda Püha Viktori kultusel hiliskeskaegses Tallinnas.

Kirjalikest allikatest selgub, et Püha Vik- torit austasid kõrgelt nii Tallinna raad, Suur- gild, Mustpeade vennaskond kui ka kaupme- heseisusesse mittekuuluvad sotsiaalsed grupid, ning et lisaks kolmele säilinud altari- retaablile on Viktorit kujutavaid kunstiteo- seid olnud keskaegses Tallinnas võrdlemisi arvukalt.

1440. aastal mainitakse Mustpeade ven- naskonna arveraamatus (nn. altariraamatus) kahte ornaadile kinnitatavat kilpi (*schild*), millest üks oli Püha Viktori kilp ja teine must- peade oma.²⁴ Viimane tähendas ilmselt must- peade vappi, millel oli kujutatud moorame- hest Püha Mauritiuse profiilis pead. Ornaat kuulus tõenäoliselt nende esemete hulka, mil- le mustpead olid annetanud dominiiklaste kloostri Katariina kirikule, kus asusid kaks

vennaskonna altarit.

1481. aastal tellis Mustpeade vennaskond oma Maarja altari jaoks Bruggest uue ante- pendiumi, millel 1486. aasta teate kohaselt oli kujutatud Jumalaema, Püha Viktorit ja Püha Mauritiust.²⁵

1487. aastal maksis Tallinna raad 6 mar- ka ja 12 killingit kolme Lübeckis valmista- tud Püha Viktori kuju eest, mis seati üles lin- na värvavate ette.²⁶

1532. aasta mais Pühavaimu kiriku eest- seisjate poolt raele üle antud varade hulgas oli Püha Viktori hõbedast kuju.²⁷ Et kuju mainitakse nimekirjas esimesena, võib arva-

21 A. Rasche, Das Hochaltarretabel des Hermen Rode..., lk. 62.

22 K. Petermann, Bernt Notke, lk. 98.

23 A. Mänd, Tallinna Mustpeade vennaskonna Maarja altari..., lk. 222, 224.

24 *Item so sind dar schilde ghemaket de men vppe de ornate setten sal also sunte victors schild vnd swarte houede de stan 1 f. vnd 4 mr. tho makende.* (Staats- archiv Hamburg, Bestand 612–2/6 Bruderschaft der Schwarzenhäupter aus Reval, Nr. E 1, l. 28r, edaspidi StAH.) Vt. ka A. Mänd, Tallinna Mustpeade vennaskonna Maarja altari..., lk. 224.

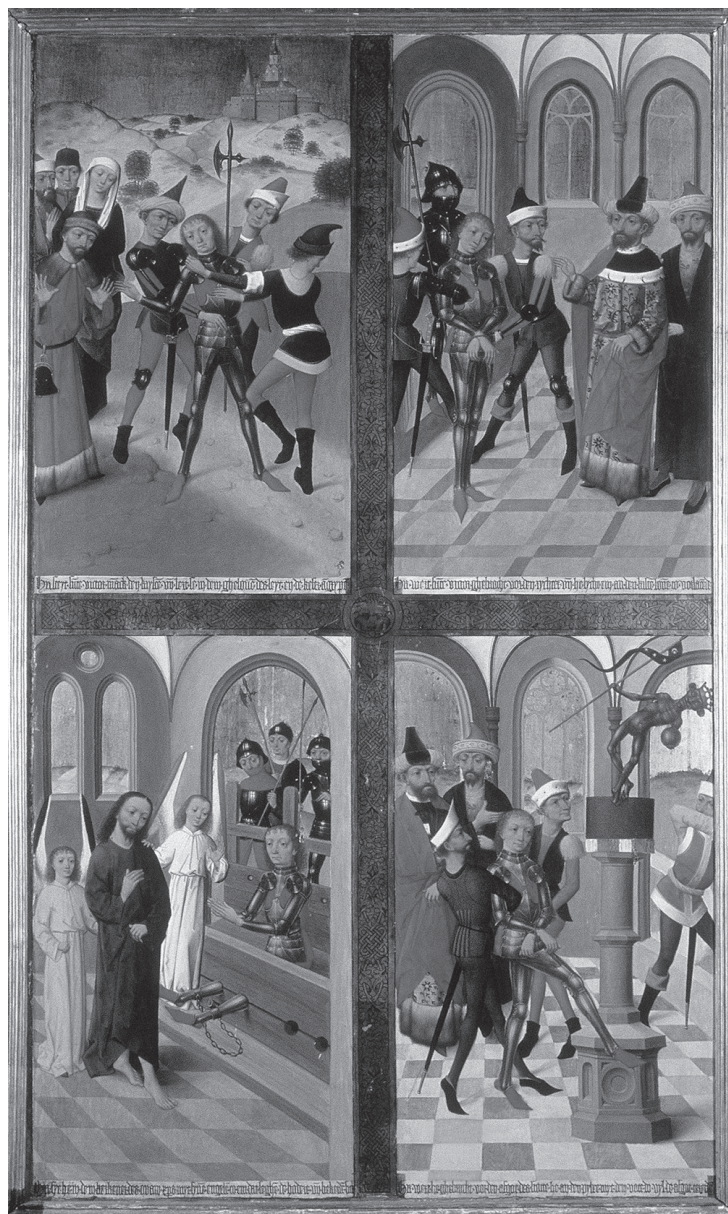
25 StAH, Nr. E 1, l. 56r, l. 61r. Vt. ka A. Mänd, Tallinna Mustpeade vennaskonna Maarja altari..., lk. 222. Jan von Bonsdorff arwab, et antependiumi all võidi mõelda retaablil (J. von Bonsdorff, Kunst- produktion und Kunstverbreitung im Ostseeraum des Spätmittelalters. Suomen muinaismuistoyhdistyksen aikakauskirja 99. Helsinki, 1993, lk. 90), ent sellele räägib vastu termini antependium järjekindel kasutamine mustpeade arveraamatus. Retaabli kohta seevastu kasutati väljendit *tafel*.

26 *Item betalt vor 3 sunte Victorisbilde, to Lubeke gemaket unnde hir vor de porthenn gesattet worden, 6 mr. 12 s.* (Kämmereibuch der Stadt Reval 1463–1507. Bearb. v. R. Vogelsang. Köln: Böhlau, 1983, nr. 2009, edaspidi KB 1463–1507.)

27 *Eyn sulueren Victor bilde.* (TLA, f. 230, n. 1, s. Bl 5, l. 1r.) Friedenthal on seda nimekirja ekslikult pidanud Rüttili tänaval asunud seegi varade nimekirjaks (A. Friedenthal, Die Goldschmiede Revals. Lübeck: Verlag des Hansischen Geschichts- vereins, 1931, lk. 50) – ilmselt viis teda eksiteele dokumendis kasutatud väljend Pühavaimu seegikirik (*zeken kercke ym hilligen geiste*).

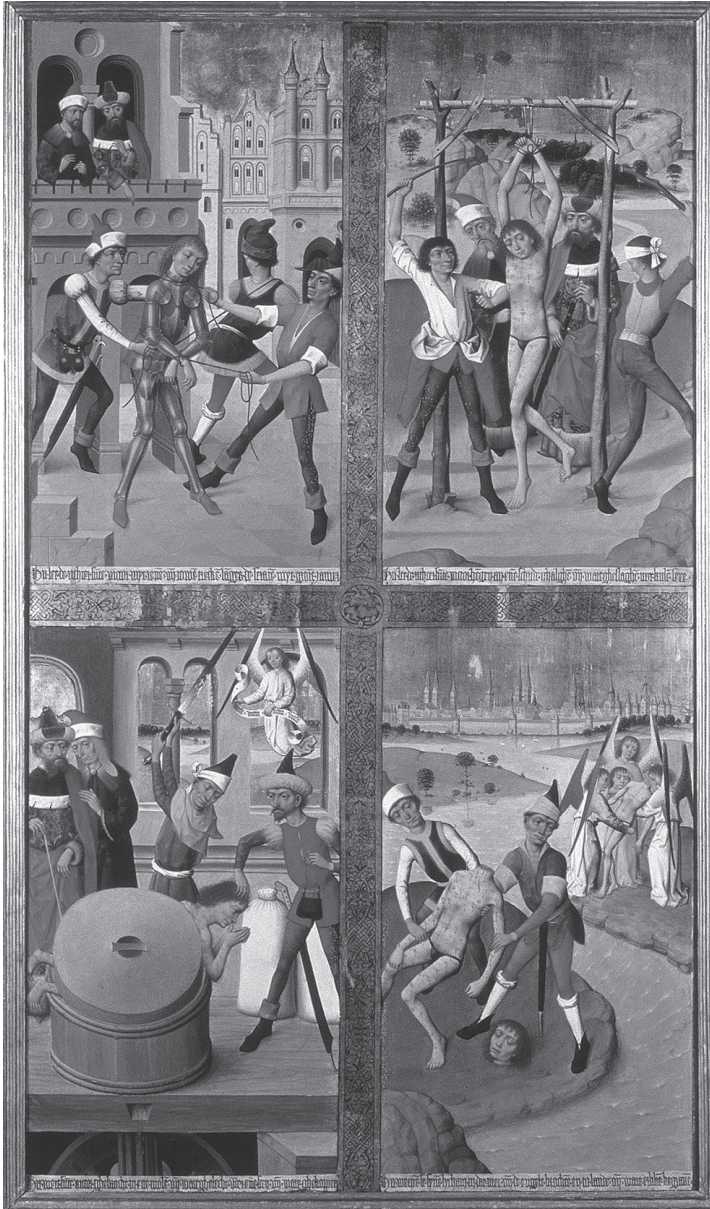

1.
Avatud välistiibadega Niguliste kiriku peaaltar
Hermen Rode töököda, 1481
Niguliste Muuseum-Kontserdisaal
Stanislav Stepaško foto

2.
Marseille' Viktori legend Niguliste pealtaril: Viktori vangistamine, Viktor kohtuniku ees, Viktor vanglas, Viktor keeldub kummardamast ebajumalakuju
Stanislav Stepaško foto

3.
Marseille' Viktori legend Niguliste pealtariil:
Viktorit veetakse mööda tänavaid, Viktori peksmine,
Viktori hukkamine, Viktori keha heidetakse vette, ent
inglid korjavad selle üles
Stanislav Stepaško foto

4.
Püha Viktor, Püha Nikolaus ja Püha Jüri Niguliste
peaaltari vasaku välistiiva välisküljel
Stanislav Stepaško foto

5.
Püha Viktor Niguliste pealtari vasaku sisetiiva
siseküljel
Stanislav Stepaško foto

6.
Püha Viktor Pühavaimu kiriku peaaltaril
Bernt Notke töökoda, 1483
Pühavaimu kirik
Stanislav Stepaško foto

7.
Püha Jüri, Neitsi Maarja ja Püha Viktor Mustpeade
vennaskonna altaril
Püha Lucia legendi meister, 15. sajandi lõpp
Niguliste Muuseum-Kontserdisaal
Stanislav Stepaško foto

8.
Püha Viktor(?) kui "Rüütel taras"
Tundmatu meister, 15. sajandi II pool
Niguliste Muuseum-Kontserdisaali hõbedakamber
Stanislav Stepaško foto

ta, et see kuulus kiriku tähtsaimate varade hulka. Siinkohal tasub nimetada ka paari meie päevini säilinud kullassepatööd. Tõenäoliselt tuleb Viktoriks lugeda Hans Ryssenberchi 1474. aastal valmistatud Niguliste kiriku monstrantsi (asub Peterburi Ermitaažis) torni ülaosas seisvat oda ja kilbiga rüütlifiguuri.²⁸ Võimalik, et Püha Viktorit kujutab ka 15. sajandi teisest poolest pärinev miniatuurne hõbestatuett, mis on Eesti kunsti ajaloos saanud tuntuks nimetuse all “Rüütel taras” ja mis kaunistab 1799. aastal valmistatud Kanuti gildi lauakella (ill. 8).²⁹ Selle kasuks räägivad tema ristiga kilp ja lipp, mis toovad silme ette Niguliste pealtari välistiival ja altarikapis kujutatud Viktori. Kui “Rüütel taras” kujutab tõepoolest Püha Viktorit ning kuju kuulus Kanuti gildile juba enne 1799. aastat, siis osutaks see sellele, et Viktorit austas ka käsitöölise gild.

Viktori altar oli olemas vähemalt kahes Tallinna kirikus – Nigulistes ja Pühavaimus. Suurgildi arveraamatu kohaselt kuulus neile Niguliste kirikus altar, mis oli pühitsetud kolmele pühakule: Pühale Viktorile, Blasiusele ja Jürile.³⁰ (Altar asus käärkambri lähedal, seega kiriku põhjalöövvis.³¹) 1461. aastal maksis gild 25 marka ja 12 killingit nimetatud meespühakute kujude eest, mis pidid seisma gildi altaril.³² Viktor ei olnud siiski selle altari peapühak, sest nii rae arveraamatutes ja teistes linnaraamatutes kui üksikjuhtudel ka gildi enda arveraamatus on seda altarit nimetatud lühidalt Blasiuse altariks.³³ Altari rajamisaeg ei ole teada, üks varasemaid märkusi selle kohta pärineb 1424. aastast.³⁴ 1480. aastal maksis Niguliste kiri-

28 M. Raud, *Studier i Tallinns äldre silversmide: 1474 – omkring 1650*. Lic.-avhandling, Universitet Stockholm, 1972, lk. 213. Vt. ka K. Kirme, *Eesti hõbe*. 800 aastat hõbe- ja kullassepakunsti Eestis. Tallinn: Kunst, 2000, lk. 20. Varasemad autorid pidasid seda kujukest Püha Jüriks, kuigi tal pole Jüri atribuuti – lohet (R. Hausmann, *Die Monstranz des Hans Ryssenberch in der K. Ermitage zu St. Petersburg*. – *Mittheilungen der Gesellschaft für Geschichte und Altertumskunde der Ostseeprovinzen Russlands*. Bd. XIII. Riga: Häcker, 1899, lk. 168; E. Vende, *Väärismetalltööd Eestis 15.–19. sajandini*. Tallinn: Kunst, 1967, lk. 35).

29 Esemel reprot on korduvalt avaldatud, viimati raamatus: A. Mänd, *Hõbedakamber Niguliste kirikus*. Tallinn: Eesti Kunstimuseum, 2002, lk. 152–153.

30 *Also bruket men den kelk to der gylde altar to sunte nicklaus dar sunte Victor vnd sunte Blasius vnd sunte Juryen houet heren van syn vnd der dryer hilgen ere id dat altar wyet*. (TLA, f. 191, n. 2, s. 16, lk. 81. (1458. a.) Vt. ka lk. 84, 87, 93, 115.)

31 *Item so gaf ik vt 1 f. vor 2 appollen to der gilde altar to sunte niclay by der gerwekamer vnde de houet heren sin zunte blasius zunte juryen zunte victor*. (Samas, lk. 87. (1461. a.))

32 *Item gegeuen vor 3 bilde de stan op der gilde altar to sunte nicolause 25 mr. 12 s. sunte Victor, sunte Juryen, sunte Blasius*. (TLA, f. 191, n. 2, s. 16, lk. 84.)

33 *Kämmereibuch der Stadt Reval 1432–1463*. Bearb. v. R. Vogelsang. Köln: Böhlau, 1976: kokku 33 mainimist; KB 1463–1507: kokku 41 mainimist; TLA, f. 230, n. 1, s. Ad 32 (= KB 1507–1533): kokku 16 mainimist; Tallinna pärgamentne rendiseraamat 1382–1518 / *Das Revaler Pergament Rentenbuch 1382–1518*. Hrsg. v. A. Plaesterer. Tallinna Linnaarhiivi väljaanded 5. Tallinn, 1930, nr. 690, nr. 1073 (1469. a., kinnitab altari kuulumist Suurgildile), nr. 1076b, nr. 1408; TLA, f. 191, n. 2, s. 16, lk. 123, 143. Vt. ka T. Kala, *Tal-linna raad ja katoliku kirik reformatsiooni algaastail*. “Dat register der Vicarien vnd presentien wadt se don Ock van den monken”. – Muinasaja loojangust omariikluse läveni. Pühendus-teos Sulev Vahtre 75. sünnipäevaks. Koost. A. Andresen. Tartu: Ajalookirjanduse Sihtasutus Kleio, 2001, lk. 168: *Vp Sunte Blasius althar de grote gilde*.

34 Tallinna pärgamentne rendiseraamat, nr. 690. Suurgildi arveraamatus, mis algab 1425. aastaga, on seda altarit esmakordselt nimetatud alles 1458. aastal ning sissekande sõnastusest jääb mulje, et selle pühitsemine kolmele meespühakule pole just ammu toimunud (vt. viide 30). Kas on võimalik, et gild omandas patronaadiõiguse Blasiuse altari üle alles nimetatud aastal?

ku eestseisja Hans Rotgers puusepp Hemmetile Püha Viktori altari ette naiste pinkide tegemise eest.³⁵ Võimalik, et ka selles teates peeti silmas Suurgildi altarit.

Vincentius van Vorsti umbes 1500. aastast pärinevas testamendis leidub viide Püha Viktori altarile Pühavaimu kirikus: van Vorst annetas Püha Viktori heaks 5 marka.³⁶ (Testamendis pole küll otsesõnu öeldud, et tegemist on altariga, ent taolises kontekstis üldlevinud väljendi kasutamine võimaldab seda siiski oletada.)

Tallinnas oli olemas ka Püha Viktori gild. Selle asutamisaeg ei ole teada, allikates esineb gild umbes aastast 1500 kuni aastani 1525. Tõenäoliselt oli tegemist usulise vennaskonnaga. On teada, et Viktori gildi liikmete hulka kuulusid ka raeteenrid. 1525.–1527. aasta rae kirikutulude registrist selgub, et Pühavaimu kirikus oli raeteenrite vikaaria, mistõttu võib arvata, et eespool nimetatud Viktori altar Pühavaimus kuulus Viktori gildile.³⁷

Toodud näidetest piisab, et tõestada tugevat Püha Viktori kultust hiliskeskajees Tallinnas. Seda, et Viktori austus ei piirdunud ainult rae ja mõlema kaupmeeste ühinguga, näitab Viktori gildi olemasolu, kuhu rae teenritena kuulusid erinevate käsitöölade esindajad, käskjalad, sulased jne.³⁸ Edasi kerkib aga küsimus, millist Viktori-nimelist pühakut Tallinnas austati ning miks ta tallinlastele nii palju tähendas?

Arvukatest keskajal tuntud Pühadest Viktoritest³⁹ tulevad Tallinna puhul kõne alla kaks või koguni kolm. Esiteks muidugi Marseille' Viktor, sest just tema legendi on kujutatud Niguliste kiriku pealtari maalingutel.⁴⁰ Keiser Maximianuse ajal 290. aasta paiku Marseille's hukatud Viktori mälestuspäev on 21. juulil ning tema matmispaik kuulus Gallia tähtsaimate palverännukohtade hulka. Kummalisel kombel selgub aga linnaraamatute

põhjal, et Tallinnas 21. juulit Viktori päevana ei tuntud.⁴¹ Üldse oli Marseille' Viktori austus levinud peamiselt Prantsusmaal, seevastu Saksa aladel tunti tema püha vaid väga vähestes kohtades (nt. Metzis ja Trieris).⁴² Tallinna allikatest ilmneb, et siin tähistati Viktori päevana hoopis 10. oktoobrit,⁴³ mis

35 *Item so hebbe Ik hemmet den tymmerman betalt vor de froueken bencke to maken vor sunte fiktors altar – 5 f. 5 s.* (TLA, f. 31, n. 1, s. 216, l. 56r.)

Vt. ka P. Johansen, H. von zur Mühlen, *Deutsch und Undeutsch im mittelalterlichen und frühneuzeitlichen Reval. Köln, Wien: Böhlau, 1973, lk. 178.*

36 *Liv-, Est- und Kurländisches Urkundenbuch. 2. Abt. Hrsg. v. L. Arbusow. Riga, Moskau: Deubner, 1900, Bd. 1, nr. 894: Noch gebe ick sancte Vyctor vyff mc., tom hylligen geste.* Vt. ka L. Tiik, Tallinna gildidest ja nende kinnistuist. Tartu Riikliku Ülikooli toimetised 70. Tartu, 1958, lk. 11.

37 L. Tiik, Tallinna gildidest..., lk. 10–11; T. Kala, Tallinna raad ja katoliku kirik..., lk. 162, 170. Viktori gildi kohta vt. ka P. Johansen, H. von zur Mühlen, *Deutsch und Undeutsch...*, lk. 67, 237, 266. Johanseni ja von zur Mühleni teateil kuulusid raeteenrid 15. sajandi keskpaigas Püha Vaimu gildi, mistõttu võib arvata, et Viktori gildi tollal veel ei eksisteerinud (samas, lk. 260).

38 L. Kotter, *Raekäsitöölised 15.–16. sajandi Tallinnas.* – Vana Tallinn I (V). Tallinn: Olion, 1991, lk. 9.

39 F. Rütten, *Die Victorverehrung im christlichen Altertum: eine kultgeschichtliche und hagiographische Studie.* Paderborn: Schöningh, 1936, lk. 11–15, 181–182.

40 Paljudes pühakuleksikonides on ekslikult väidetud, et Niguliste pealtaril on kujutatud Xanteni Viktori legendi, nt. LCI, Bd. 8, lk. 558; J. Braun, *Tracht und Attribute der Heiligen in der deutschen Kunst.* Stuttgart: Metzler, 1943, lk. 721.

41 T. Kala, Kiriklik ja ilmalik reformatsioonieelse tallinlase pühaderingis. Diplomitöö. Tartu Ülikool, 1991, lk. 57. Käsikiri TÜ eesti ajaloo õppetoolis.

42 H. Bruiningk, *Messe und kanonisches Stundengebet nach dem Brauche der Rigaschen Kirche im späteren Mittelalter.* Riga: N. Kymmell, 1904, lk. 573; H. Grotefend, *Zeitrechnung des deutschen Mittelalters.* Bd. 2, Hannover, 1892, lk. 127, 189.

43 T. Kala, Kiriklik ja ilmalik..., lk. 64.

on Xanteni Püha Viktori mälestuspäev.⁴⁴ See 4. sajandi algul märtrisurma surnud Viktor oli legendi kohaselt Teeba leegioni ühe kohordi juht. Teda ei hukatud siiski Agaunumis nagu samasse leegioni kuulunud Püha Mauritiust, vaid hiljem Xantenis (Saksamaal). Viktor on Xantenisse ka maetud ning ta on Xanteni toomkiriku kaitsepühak.⁴⁵ On ilmne, et Tallinnas oli Marseille' ja Xanteni Viktori austus omavahel segunenud, ning võimalik, et neid kahte pühakut peeti koguni üheks ja samaks meheks.⁴⁶

Pole välistatud, et selles ühises kultuses oli oma osa ka Agaunumi Viktoril, kes suri märtrisurma koos Püha Mauritiusega ja kellel on viimasega ka ühine mälestuspäev – 22. september.⁴⁷ Pühavaimu kiriku altari seisva Viktori mütsi ümber on põimitud puna-valge pael, millega oleme harjunud nägema pigem Püha Mauritiust ja tema pead mustpeade vapil. Lisaks seotusele Mauritiusega väärrib tähelepanu, et Agaunumi Viktori atribuutide hulka kuulub ristiga kilp⁴⁸ – ese, mis kuulub nii Niguliste kui ka Pühavaimu altari Viktori varustuse hulka. Et aga oda ja kilbiga kujutati sageli ka Marseille' ja Xanteni Viktorit, jätame kindlamate tõendite puudumisel Agaunumi Viktori versiooni siiski kõrvale.

Üht väga olulist allikat ei ole me seni veel tsiteerinud. Tallinna raehärra Johann Gellinckhuseni kirja pandud kroonikas⁴⁹ sisaldub 1503. aasta 10. oktoobri kohta järgmine tähelepanu vääriv lause: “Siis läks terve raad gildimajja meie armsa kaitsja ja patrooni Püha Viktori päeval ja töid talle[?] vana kombe kohaselt vaharaha ja läksid jootudele.”⁵⁰

Keda on aga mõeldud “meie” all – kas Tallinna linna või Suurgildi? Et kroonika kirjapanijaks on raehärra, tuleb Viktori kui “meie armsa kaitsepühaku” all mõelda eeskätt linna kaitsepühakut. Teisest küljest – miks kogunesid raehärrad siis püha tähistamiseks gildimajja ja mitte näiteks raekotta?

Probleemi ühest lahendamist takistab allikate nappus: peale nimetatud kroonikakatkeni pole teada ühtegi teist allikat, kust ilmeks Viktori kui kaitsepühaku staatus, olgu siis tegemist linna või Suurgildiga.

Tallinna Suurgild tegutses 1920. aastani ja gildi arhiiv on suures osas säilinud. Kui Viktor tõesti oluiks gildi kaitsepühak, on enam kui kummaline, et ei kirjalikes allikates ega suulises traditsioonis pole säilinud selle kohta mingeid andmeid. Riia ja Tartu Suurgildi kaitsepühakuks on peetud Neitsi Maarjat, kuid kummagi puhul pole tõendeid, et see traditsioon ulatuks tagasi keskaega.⁵¹ Ka mujal Läänemere maades polnud kaupmeeste ühendustel sageli oma kaitsepühakut. Näiteks Lübecki kolmest kaupmeeste ühin-

44 Täpsemalt Püha Gereoni, Püha Viktori ja nende kaaslaste mälestuspäev. Püha tuntuse kohta keskaegsel Liivimaal vt. H. Bruiningk, *Messe und kanonisches Stundengebet...*, lk. 421–423.

45 Xanteni Viktori ja tema kujutamise kohta kunstis vt. LCI, Bd. 8, lk. 558–559.

46 Samanimeliste pühakute austuse segunemisest on teada teisigi näiteid, mõeldagu kasvõi Pühale Knudile (Kanutile), kelles segunesid kuningas Knud IV ja hertsog Knud Lavardi kultus.

47 Püha tuntuse kohta Liivimaal vt. H. Bruiningk, *Messe und kanonisches Stundengebet...*, lk. 484–489.

48 LCI, Bd. 8, lk. 555.

49 TLA, f. 230, n. 1, s. Aa 23b. Kroonika tõlkis ülemsaksa keelde E. v. Nottbeck (E. v. Nottbeck, *Fragment einer Revaler Chronik. – Beiträge zur Kunde Ehst-, Liv- und Kurlands. Bd. IV. Reval: Kluge, 1894, lk. 450–468*). Gellinckhuseni autorsuse kohta vt. N. Angermann, *Die mittelalterliche Chronistik. – Geschichte der deutschbaltischen Geschichtsschreibung. Hrsg. v. G. v. Rauch. Köln, Wien: Böhlau, 1986, lk. 19*.

50 *des dan de gantze Radt in denn gildestouen ginck op vnßer leuen houet herrn dach alse sunt Viktor vnnße pattron vnnnd [br]achten er waß gelt na older wonheit vnnnd ging ... druncken.* (TLA, f. 230, n. 1, s. Aa 23b, l. 21v.) Kuna lehe alumine osa on kahjustatud, on see lõik säilinud vaid osaliselt. Vt. ka E. v. Nottbeck, *Fragment einer Revaler Chronik*, lk. 462.

51 H. Bruiningk, *Messe und kanonisches Stundengebet...*, lk. 334.

gust – *Zirkelgesellschaft*, *Kaufleutekompanie* ja *Greveradecompanie* – oli patroon ainult esimesel.⁵² Kaitsepühakut polnud ka Kopenhaageni Saksa kaupmeeste kompaniil, mille skraa pärineb 1382. aastast.⁵³

Kuigi ka Tallinna linna puhul tekib küsimus, miks ei kajastu Viktori kui kaitsepühaku staatus üheski teises dokumendis peale eespool viidatu, tundub Viktor linna patroonina siiski usutavam kui gildi patroonina. Selle kasuks räägib juba Viktori laialdane austus eri ühingute ja sotsiaalsete gruppide hulgas, mille kohta tõime näiteid eespool.

Kui lähtume oletusest, et Viktor oli tõepoolest hiliskeskaegse Tallinna kaitsepühak, siis ei teki enam küsimust, miks on teda kujutatud Niguliste kiriku peaaltari võrdväärse Püha Nikolausega – üks on linna, teine kiriku kaitsepühak. Loomulikult seletab see asjaolu ka Viktori esinemise Pühavaimu kiriku peaaltari ja mustpeade altari kõige pidulikumas asendis.

Antud kontekstis võib arutleda ka selle üle, miks Tallinna raad lasi 1487. aastal Lübeckist tellitud Viktori kujud paigutada linna väravate ette. Kas selleks, et linna saabujail oleks juba värava juures selge, kelle kaitse alla linn kuulub?

Miks just Viktorit Tallinnas nii kõrgelt austati, jääb allikate vähesuse tõttu endiselt selgusetuks. Viktor ei kuulunud hansalinnades kõrgelt austatud pühakute hulka ning ta polnud teadaolevalt ka ühegi sellise tegevusala patroon, mis võiks Tallinna konteksti sobida.⁵⁴ Teistes keskaegse Liivimaa linnades Viktori kultuse kohta andmeid ei ole. Kas ehk õnnestus Tallinnal mingil hetkel (näiteks 15. sajandil⁵⁵) omandada Püha Viktori reliikvia? See oleks üks võimalus, kuidas Viktori kultuse tugevust seletada. Kahjuks pole Viktori reliikviade kohta Tallinnas leitud vähimaidki andmeid.

Varasemas ajalookirjanduses ei ole Tallin-

na võimaliku kaitsepühaku teemat käsitletud. Kui keskaegses linnas oli katedraal, siis linna ja katedraali kaitsepühak sageli kattusid (näiteks Rooma puhul Püha Peetrus). Tallinna Püha Maarja katedraal asus aga Toompeal, mis oli all-linnast eraldiseisev juriidiline üksus. Seetõttu Neitsi Maarja all-linna kaitsepühakuks ei sobi ja pole ka tõendeid selle kohta, et tal eales oleks selline roll olnud. Muidugi võis linnal olla ka rohkem kaitsepühakuid kui üks (näiteks Veneetsia puhul lisaks Pühale Markusele kui peapühakule veel Püha Jüri, Püha Nikolaus ja Püha Theodor⁵⁶) ning neid võidi aja jooksul ka juurde võtta. Samas on arvukalt linnu, mille kohta pole andmeid, et neil oleks keskajal üldse oma kaitsepühak olnud.

52 S. Dünnebeil, Die drei großen Kompanien als genossenschaftliche Verbindungen der Lübecker Oberschicht. – Genossenschaftliche Strukturen in der Hanse. Hrsg. v. N. Jörn. Köln: Böhlau, 1999, lk. 206.

53 C. Nyrop, Danmarks Gilde- og Lavsskraer fra Middelalderen. København, 1895–1904; uustrükk Lyngby: Dansk Historisk Håndbogsforlag, 1977, Bd. 1, lk. 536.

54 Pühakute kultuse kohta hansalinnades vt. M. Zender, Heiligenverehrung im Hanseraum. – Hansische Geschichtsblätter 1974, Jg. 92, lk. 1–15.

55 Nagu eespool toodud näidetest selgus, pärinevad varasemad teadaolevad andmed Viktori kultuse kohta Tallinnas 15. sajandi esimesest poolest. Võimalik, et 14. sajandil ei tuntud Tallinnas veel isegi Viktori püha (10. okt.), vastasel korral ei oleks dateerimisel lähtunud Dionysiuse pühast (9. okt.): *It. eodem anno post Dyonsij* (Tallinna märgmeteraamatud 1333–1374 / *Libri de diversis articulis 1333–1374*. Hrsg. v. P. Johansen. Tallinna Linnaarhiivi väljaanded 8. Tallinn, 1935, lk. 44: (1356. a.)); *sabbatho post diem beati Dyonsii* (Tallinna vanimad linna arveraamatud 1363–1374 / *Die ältesten Kämmererbücher der Stadt Reval 1363–1374*. Hrsg. v. O. Greiffenhagen. Tallinna Linnaarhiivi väljaanded 3. Tallinn, 1927, lk. 27: (1371. a.)).

56 Vt. nt. E. Muir, *Civic Ritual in Renaissance Venice*. Princeton: Princeton University Press, 1981, lk. 78–101.

Kui tuua näiteid keskaegse Liivimaa linnadest, siis Riia kaitsepühak oli Püha Peetrus (seega tähtsaima kogudusekiriku ja mitte katedraali kaitsepühak), Tartu patroonideks olid Püha Peetrus ja Paulus (s.t. katedraali kaitsepühakud) ning Limbaži kuulus Püha Laurentiuse kaitse alla.⁵⁷ Kõigil kolmel oli linnavapil ühe elemendina ka kaitsepühaku(te) atribuut.

Siinkohal tuleb öelda paar sõna Püha Viktori kilbi kohta. Pühavaimu altariil ning Niguliste altari välistiival ja skulptuuridereas hoiab Viktor punast kilpi valge ristiga (ill. 4–6). Selles kujutises tunneme ära Tallinna vapi – *dannebrog*’i. Põhjuseks, miks just Viktor kannab Tallinna vapiga kilpi, sobib jällegi tema kui linna kaitsepühaku staatus. Kuidas aga tõlgendati seda ristiga vappi 15. sajandi Tallinnas – kas tõesti Taani kuninga tunnusemärgina? Meenutagem veel kord juba eespool tsiteeritud mustpeade arveraamatu teadet 1440. aastast, kus oli juttu kahest ornaadile kinnitatavast kilbist – Püha Viktori kilbist ja mustpeade omast. Vägisi tõusevad silme ette *dannebrog* ja mustpeade vapp, nii nagu nad on kõrvuti näiteks Niguliste pealtaril (seal ei tähenda *dannebrog* küll mitte linna, vaid Suurgildi vappi). Kas mustpead (ja ka teised linnaelanikud) tõlgendasid Tallinna ja Suurgildi vappi kui Viktori kilpi? Jällegi ei ole võimalik sellele küsimusele ühest vastust anda, sest allikatest, kus on Tallinna vapist juttu, ei selgu, kuidas kaasaeagsed seda ristiga kujutist mõistsid. 1493. aastal nimetab ordumeister Loringhofen mündidele vermitud Tallinna tähist Tallinna ristiks (*dath Revelsche krutze*).⁵⁸ Kust aga tallinlaste arvates nende rist pärit oli, ei selgu sellestki dokumendist.

On selge, et mõningaid siin artiklis esitatud hüpoteese ei ole võimalik praeguse uurimisseisu juures tõestada ning et Püha Viktori roll hiliskeskaegses Tallinnas vajab tule-

vikus põhjalikumat käsitlemist. Ehk tasub Viktori kultuse põhjuseid otsida Tallinna poliitilisest ajaloost? Näiteks Püha Jüri kujunes Rootsi rahvuslikuks pühakuks 15. sajandil võitluses Taani ülemvõimu ja Kalmari uniooni vastu. Püha Jüri kultuse arendamise taga seisis kuningas Karl Knutsson ja tema järel Sten Sture Vanem ning oma kulminatsiooni saavutas see pärast Püha Jüri kaitse all saavutatud võitu 1471. aasta Brunkebergi lahingus.⁵⁹ Keskaegse Tallinna (või laiemalt Põhja-Eesti) poliitiliste olude ja ühiskondlike protsesside analüüs ei kuulu aga enam käesoleva artikli raamidesse. Lähemalt tasuks uurida ka seda, miks olid ühes hansalinnas niivõrd populaarsed rüütelpühakud Püha Jüri, Püha Viktor ja Püha Mauritius? Kas peitus põhjus poliitilises ajaloos ja/või kohalike linnade sotsiaalsete ja etniliste suhete omapäras, mis põhjustas rüütli- ning linnakultuuri ebatavaliselt tugevat seotust siinsetes linnades?⁶⁰ Ka see teema vajab tulevikus omaette käsitlemist.

57 H. Bruiningk, *Messe und kanonisches Stunden-gebet...*, lk. 459, 522–523. Tartu kohta vt. ka A. Feureisen, *Das Wappen der Stadt Dorpat: Seine historische Entwicklung und Rekonstruktion.* – *Jahrbuch der Genealogie, Heraldik und Sphragistik* 1907 und 1908. Mitau, 1910, lk. 11.

58 I. Leimus, *Tallinna vappidest ja pitsereist.* – *Vana Tallinn VIII (XII).* Tallinn: Estopol, 1998, lk. 27.

59 J. Svanberg, *Sankt Görän och draken.* Stockholm: Tidens, 1993, lk. 29–31, 35–42. Põhimõtteliselt sama teksti kordab Svanberg ka teoses: J. Svanberg, *S:t Göransgruppen i Konsten.* Särtryck ur *Med Hammare ock Fackla*, vol. 34, 1996, lk. 8–19. Mõlemad teosed on ilmunud ka inglise keeles.

60 Selle teema kohta vt. nt. A. Mänd, *Linlased ja rüütlikultuur: kaupmeeste võitlusemärgud keskaegses Tallinnas ja Riias.* – *Vana Tallinn XIII (XVII).* Modus vivendi. Tallinn: Estopol, 2002, lk. 141–154.

St. Victor – the Patron Saint of Tallinn?

Summary

In three late Gothic altarpieces preserved in Tallinn there is featured a comparatively little-known saint in the Hanseatic region – St. Victor. On the high altar of St. Nicholas' church (Estonian Niguliste) one can see St. Victor, either painted or as a wooden sculpture, in all the three positions of the winged altarpiece. When the wings of the high altar of the Church of the Holy Spirit (Estonian Pühavaimu) are open, we can see the statue of St. Victor standing on the left wing. Thirdly, we can find St. Victor painted on the central panel of the triptych of the Virgin Mary, formerly belonging to the Brotherhood of the Black Heads. All three altarpieces were commissioned by the mercantile elite of late medieval Tallinn, and therefore it must be they who also determined the iconographic programme of these works of art.

The scholarship on these altarpieces goes back for more than a century. Surprisingly enough, there are only a couple of scholars who ever asked themselves why precisely it is St. Victor who is depicted there. Prior to answering this question, it is relevant to provide a short overview of the date and place of origin of these works of art as well as of their clients.

The reredos for the high altar in St. Nicholas' church was ordered from the workshop of Hermen Rode in Lübeck, and it was completed in 1481. The coats of arms of the two merchants' associations in Tallinn (the Great Guild and the Brotherhood of the Black Heads), painted on the altarpiece, suggests that these associations were among the clients who commissioned this work from the artist.

The reredos of the church of the Holy Spirit was ordered from another famous art-

ist in Lübeck, namely Bernt Notke. The altarpiece, which was completed in 1483, was commissioned by the town council of Tallinn.

The triptych of the Brotherhood of the Black Heads originates from the Low Countries, most probably from Bruges, and it has been attributed to the Master of the Legend of St. Lucy. Until now, the altarpiece has been regarded as having belonged solely to the Black Heads. However, there is an entry in the account book of the Great Guild, which testifies that in 1493, an altarpiece (*tafel*) arrived in Tallinn via Lübeck from the West, and that it was meant for both the Great Guild and the Black Heads. If the work of art referred to in the account book is indeed identical with the surviving altarpiece, then it belonged to both associations.

When the outside wings of the high altar of St. Nicholas' church are opened, we can see 16 paintings: eight of them depict the legend of St. Nicholas of Myra and the other eight that of St. Victor of Marseilles. In the case of St. Nicholas, there is no doubt why he is depicted there: he was the patron of this church and, moreover, one of the most beloved patrons of merchants and seafarers in the Hanse towns. But why was St. Victor depicted there, and in a position equal to St. Nicholas? To answer this question, one has to turn to the written sources.

From the archival documents it becomes clear that there have also existed other works of art in medieval Tallinn depicting St. Victor, and that this saint was very much venerated not only by the town council and the two merchants' associations but also by other social groups. Let us provide some examples. In 1440, the Black Heads refer in their account book to two shields – one of St. Victor and the other of the Black Heads – that were to decorate a liturgical vestment (*ornat*). In 1481, the same confraternity bought an an-

tepidium from Bruges, which was decorated with the images of the Virgin Mary, St. Victor and St. Maurice. In 1487, the town council paid for three statues of St. Victor, ordered from Lübeck, and had them placed at the city gates. In the inventory of the church of the Holy Spirit from 1532, a silver statue of St. Victor is named as the first item in the list. When speaking of goldsmiths works, it is relevant to add that St. Victor is most probably depicted in the late fifteenth century monstrance of St. Nicholas' church (now in the Hermitage Museum at St. Petersburg) and on the top of the table bell formerly belonging to St. Canute's Guild in Tallinn.

In two churches of Tallinn there was an altar dedicated to St. Victor. The Great Guild had an altar, dedicated to St. Victor, St. Blaise and St. George, in St. Nicholas' church. In 1461, the guild paid for three statues of the saints named, which were to stand on the altar. (However, it was not St. Victor who was the main patron of this altar, but St. Blaise.) In the will of Vincentius van Vorst from about 1500, an altar of St. Victor is mentioned in the church of the Holy Spirit.

There also existed a guild of St. Victor in medieval Tallinn. It was a devotional guild, and we know that among its members there were also servants of the town.

The most important source with regard to our query is a chronicle of Tallinn written by a town councilor, Johann Gellinckhusen. A passage concerning 10 October 1503 tells us that members of the town council assembled in the guildhall "on the day of our beloved protector and patron St. Victor", and that there was a drinking in the guildhall. From this passage it is clear that St. Victor was a patron either of the city or of the guild. The chronicler was a town councillor, therefore it seems more logical that he referred to the

patron of the city. But why then did the councillors assemble in the guildhall and not in the Town Hall where they usually celebrated their annual festivals?

In favour of the opinion that St. Victor was the patron of the city, is the evidence provided above according to which this saint was venerated not only by the Great Guild but also by several other associations and social groups. The Great Guild continued to exist until 1920, and most of its archives have been preserved. If St. Victor had been the patron of the guild, it seems very strange that there is no sign of it in the documents (or in oral tradition).

Our last question is which of the numerous saint Victors was venerated in Tallinn. As referred to above, in the panels of the reredos of St. Nicholas' church, one can recognise the legend of St. Victor of Marseilles. However, his feast day, 21 July, was not known in Tallinn. The cult of this St. Victor was strong in France but not in Germany (his feast was celebrated only in Trier and Metz). In Tallinn, 10 October was widely used in dating as St. Victor's day. However, this was the feast day of another St. Victor, namely that of Xanten. Most probably the cult of two Victors had become conflated in Tallinn and they were regarded as having been one and the same person.

If St. Victor was a patron saint of Tallinn (at least during a certain period, because there is no trace of his cult here prior to the 15th century), it is no longer a mystery why he was depicted as equal to St. Nicholas in the high altar of St. Nicholas' church, and in the festive positions of the two other altarpieces discussed. It also explains why the town council had the statues of St. Victor placed at the city gates.

The reason why St. Victor in particular was so much venerated in Tallinn is not yet

clear. As observed above, he was a comparatively little known saint in the Baltic Sea region. Perhaps there were relics of St. Victor in the town? Unfortunately, we have found no evidence on that.

It is also relevant to draw attention to the shield of St. Victor. On two altarpieces, he carries a red shield with a white cross. This is the *dannebrog*, the coat of arms of medieval Tallinn. The client most probably ordered the shield of St. Victor to be decorated with the coat of arms of the city in order to mark him as “our” patron saint. But how was this image – a red shield with a white cross – understood by contemporaries? Let us return to the entry from 1440, which mentions two shields on the liturgical vestment: the shield of St. Victor and that of the Black Heads. To me this immediately associates with the two coats of arms painted on the wings of the high altar of St. Nicholas’ church – a red shield with a white cross, which was the coat of arms of Tallinn but also that of the Great Guild, and a black profile on a white background – the coat of arms of the Black Heads. Perhaps contemporaries understood the symbol of the city, which we nowadays call the *dannebrog*, as the shield of St. Victor? At the moment, it is only a hypothesis. However, it was usual to include the attribute of the city patron(s) in the coat of arms and the seal of a city. Thus, we find the key of St. Peter and the sword of St. Paul on the coat of arms of Tartu, and the keys of St. Peter on the coat of arms of Riga.

It is clear that the role of St. Victor and the reasons for his cult in late medieval Tallinn require further research. Perhaps the strength of his cult was connected to the political situation in the region? One may think, for instance, of the history of 15th century Sweden, where the cult of St. George was promoted by Karl Knutsson and Sten Sture

the Elder, particularly during the struggle against the Kalmar Union. Another question, that has to be investigated in the future, is why exactly the cult of soldier-saints or knight-saints (in addition to St. Victor also St. George and St. Maurice) was so strong in a merchant-dominated Hanse town like Tallinn.